

AQLIY RIVOJLANISHIDA MUAMMOLARI BO'LGAN BOLALARDA MEHNAT FAOLIYATI ORQALI IJTIMOY KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

A.O.Abdunazarov¹

Mas'ul muallif: Abdunazarov Abdumutal Olimovich, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Maxsus pedagogika kafedrası dotsenti.

Accepted: 22 Sentabr 2026

Published: 22 Sentabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Abdunazarov, A. O. AQLIY RIVOJLANISHIDA MUAMMOLARI BO'LGAN BOLALARDA MEHNAT FAOLIYATI ORQALI IJTIMOY KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH / A. O. Abdunazarov // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 9, № 2. — B. 134–137.

1. Jizzax davlat pedagogika universiteti, Maxsus pedagogika kafedrası dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarda mehnat faoliyati orqali ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Tadqiqotda mehnat faoliyatining bolalar ijtimoiylashuvi, kommunikativ kompetensiyasi, mustaqilligi hamda jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Maxsus va inklyuziv ta'lim muassasalarida tashkil etilgan mehnat faoliyati jarayonida o'quvchilarning mas'uliyat, hamkorlik, o'zaro yordam va ijtimoiy moslashuv darajalaridagi o'zgarishlar o'rganilgan. Tadqiqot natijalari mehnat faoliyatiga asoslangan korreksion-pedagogik ishlarni rivojlantirishda samarali vosita ekanligini ko'rsatdi. Maqolada mehnat faoliyati asosida ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishning integrativ modeli taklif etilgan.

Kalit so'zlar: aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalar, mehnat faoliyati, ijtimoiy ko'nikmalar, ijtimoiy kompetensiya, korreksion-pedagogik faoliyat, maxsus pedagogika, inklyuziv ta'lim, kommunikativ kompetensiya, mehnat tarbiyasi, kasbiy yo'naltirish, mustaqil hayotga tayyorlash, ijtimoiy moslashuv, hamkorlik, mas'uliyat, mehnat ko'nikmalari.

ВЛИЯНИЕ БИЛИНГВИЗМА НА КОГНИТИВНЫЕ ПРОЦЕССЫ У МОЛОДЁЖИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и практические основы формирования социальных навыков посредством трудоустройства у детей с проблемами умственного развития. В исследовании анализируется значение трудоустройства в развитии у детей социализации, коммуникативной компетентности, самостоятельности и навыков работы в команде. Изучены изменения уровня ответственности, сотрудничества, взаимопомощи и социальной адаптации учащихся в процессе трудоустройства, организованного в специальных и инклюзивных образовательных учреждениях. Результаты исследования показали, что коррекционно-педагогическая работа, основанная на трудовой деятельности, является эффективным инструментом развития социальных компетенций детей. В статье предлагается интегративная модель развития социальных навыков на основе трудовой деятельности.

Ключевые слова: дети с проблемами умственного развития, трудовая деятельность, социальные навыки, социальная компетентность, коррекционно-педагогическая деятельность, специальная педагогика, инклюзивное образование, коммуникативная компетентность, трудовое воспитание, профессиональная ориентация, подготовка к самостоятельной жизни, социальная адаптация, сотрудничество, ответственность, трудовые навыки.

THE IMPACT OF BILINGUALISM ON COGNITIVE PROCESSES IN YOUTH

Abstract. This article discusses the theoretical and practical foundations of the formation of social skills through labor activity in children with problems in mental development. The study analyzed the importance of labor activity in the development of children's socialization, communicative competence, independence, and teamwork skills. Changes in the levels of responsibility, cooperation, mutual assistance, and social adaptation of students in the process of labor activity organized in special and inclusive educational institutions were studied. The results of the study showed that correctional and pedagogical work based on labor activity is an effective tool for developing children's social competencies. The article proposes an integrative model of developing social skills based on work activities.

Keywords: children with mental development problems, work activities, social skills, social competence, correctional and pedagogical activities, special pedagogy, inclusive education, communicative competence, labor education, vocational guidance, preparation for independent life, social adaptation, cooperation, responsibility, labor skills.

Kirish. Jahon ta'lim tizimida imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyat hayotiga muvaffaqiyatli integratsiyalash, ularning mustaqil hayot kechirishi uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni shakllantirish ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Xususan, aqliy

rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarning ijtimoiy moslashuvi, kommunikativ faoliyati va mehnatga tayyorgarligini ta'minlash zamonaviy maxsus pedagogikaning muhim vazifalaridan sanaladi. Aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalar ko'pincha muloqot qilish, tengdoshlari bilan hamkorlikda ishlash, mustaqil qaror qabul qilish va ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Shu sababli ularni kelajakdagi mustaqil hayotga tayyorlashda mehnat faoliyatidan samarali foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Mehnat faoliyati nafaqat amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradi, balki bolalarda mas'uliyat, intizom, hamkorlik, o'zaro yordam, muloqot madaniyati va ijtimoiy faollik kabi muhim sifatlarni ham shakllantiradi. So'nggi yillarda xalqaro miqyosda olib borilgan tadqiqotlar mehnat faoliyati va kasbiy tayyorgarlikning maxsus ehtiyojli bolalar ijtimoiylashuviga sezilarli ta'sir ko'rsatishini isbotlamoqda. Mehnat faoliyati jarayonida bolalar jamiyatdagi ijtimoiy rollarni o'zlashtiradilar, mehnat munosabatlari tizimini tushunadilar hamda jamoa bilan ishlash tajribasiga ega bo'ladilar. Ayniqsa, maxsus ta'lim muassasalarida tashkil etilgan amaliy mehnat mashg'ulotlari bolalarning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishning samarali vositasi sifatida e'tirof etilmoqda.

Mamlakatimizda inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning huquqlarini ta'minlash va ularni mustaqil hayotga tayyorlash bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu jarayonda aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarda mehnat faoliyati orqali ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishning ilmiy asoslangan metodikalarini ishlab chiqish dolzarb pedagogik muammo sifatida namoyon bo'lmoqda.

Aqliy rivojlanishida muammolari (intellektual nuqsoni) bo'lgan bolalarda mehnat faoliyati orqali ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish — ularning jamiyatga moslashishi, mustaqil bo'lishi va hayotda o'z o'rnini topishida eng muhim va samarali jarayon hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarda mehnat faoliyati vositasida ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishning pedagogik imkoniyatlarini aniqlash va samarali korreksion-pedagogik modelni ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot obyekti – aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarni ijtimoiylashtirish jarayoni.

Tadqiqot predmeti – mehnat faoliyati orqali ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishning mazmuni, shakllari va metodlari.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarni mehnat faoliyati orqali ijtimoiylashtirish muammosi maxsus pedagogika va maxsus psixologiyaning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur masalaning nazariy asoslari L.S.Vigotskiy, A.N.Leontyev, S.L.Rubinshteyn, D.B.Elkonin, A.R.Luriya [6] kabi olimlarning faoliyatga asoslangan rivojlanish nazariyalarida o'z aksini topgan. Ularning fikricha, shaxsning ijtimoiy rivojlanishi faoliyat jarayonida amalga oshadi va mehnat faoliyati bolaning jamiyatdagi ijtimoiy mavqeiini shakllantirishga xizmat qiladi.

L.S.Vigotskiy [15] inson rivojlanishida ijtimoiy muhit va faoliyatning hal qiluvchi rolini ta'kidlab, maxsus ehtiyojli bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashda amaliy faoliyatning ahamiyatini ilmiy asoslab bergan. A.N.Leontyev [7] esa faoliyat nazariyasida mehnatni shaxs taraqqiyotining muhim omili sifatida baholaydi. Uning fikriga ko'ra, mehnat faoliyati shaxsda maqsad qo'yish, rejalashtirish, nazorat qilish va natijani baholash kabi sifatlarni rivojlantiradi.

Maxsus pedagogika sohasida M.S.Pevzner [11], V.V. Lebedinskiy [5], G.M.Dulnev [2], T.A.Vlasova va boshqa olimlar aqliy nuqsonli bolalarning mehnat faoliyati orqali ijtimoiy moslashuv imkoniyatlarini o'rganishgan. Ular mehnat faoliyatini korreksion-rivojlantiruvchi vosita sifatida baholab, bolalarning mustaqil hayotga tayyorlanishida uning alohida ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatganlar.

Pedagogika fanida yosh avlodni shakllantirishda mehnat tarbiyasi juda katta rol o'ynashini rus pedagogi D.K.Ushinskiy bunday deb yozgan edi: "Tarbiyaning o'zi agar u kishini baxtiyor bo'lishini istar ekan, uni baxt uchun tarbiyalash kerak emas, balki turmush mehnatiga tayyorlash lozim". Mehnat tarbiyasi bolaning tevarak atrofdagi muxitni, real buyumlarni anglab olishining mustahkam vositasi bo'lib, unga nazariy bilimlarni qo'llash imkoniyatini yaratib beradi, uning ongini xissiy tasavvurlar bilan boyitadi. Mehnatning ijtimoiy axloqiy ahamiyatiga e'tibor berishi, mehnat o'quvchning yoshi, hayot tajribasi va imkoniyatlariga to'la mos bo'lishi, ularning mehnat faoliyatlari ijodiy xarakterda bo'lishi, o'z vaqtida turli kasblar haqida ma'lumotlar berib borilishi, mehnat ahlari bilan doimo suhbat va uchrashuvlar tashkil qilish kabilar. Umuman olganda mehnat tarbiyasi ijtimoiy tarbiyaning tarkibiy qismidir. Mehnat tarbiyasining bosh g'oyasi shaxsda mehnat faoliyatini tashkil etish, ko'nikma va malakalarni hosil qilish, ijtimoiy mehnatni qadrlash, mehnatsevarlik xislatini tarbiyalash sanaladi.

Mahalliy olimlardan L.R.Muminova [8], M.Y.Ayupova [1], P.M.Po'latova [12], G'.B.Shoumarov [14] va boshqalar maxsus ta'lim muassasalarida ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish, mehnat tarbiyasini tashkil etish hamda kasbiy tayyorgarlik masalalarini tadqiq etganlar.

Tadqiqot metodologik jihatdan shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy va faoliyatga asoslangan yondashuvlarga tayandi. Tadqiqotda pedagogik kuzatish, suhbat, so'rovnoma, diagnostik topshiriqlar, pedagogik tajriba-sinov, qiyosiy tahlil hamda matematik-statistik metodlardan foydalanildi.

Tadqiqot metodlari. Tajriba-sinov ishlari davomida aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarning mehnat faoliyatidagi ishtiroki va ijtimoiy ko'nikmalarining rivojlanish darajasi o'rganildi. Dastlabki diagnostika natijalari bolalarning aksariyatida hamkorlik qilish, jamoada ishlash, mas'uliyatni his etish va muloqotga kirishish ko'nikmalari past darajada ekanligini ko'rsatdi.

Tajriba guruhida mehnat faoliyatiga asoslangan korreksion dastur joriy qilindi. Dastur doirasida maktab hovlisini obodonlashtirish, gul parvarishi, ustaxona ishlari, qo'l mehnati, oshxona faoliyatida ishtirok etish, jamoaviy loyiha ishlari

kabi mashg'ulotlar tashkil etildi.

Tajriba-sinov ishlari doirasida aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan mehnat faoliyatlari tizimli va bosqichma-bosqich tashkil etildi. Mashg'ulotlar mazmunini belgilashda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, psixofiziologik imkoniyatlari, qiziqishlari hamda individual rivojlanish ehtiyojlari inobatga olindi. Mehnat faoliyati bolalarni nafaqat amaliy mehnatga o'rgatish, balki ularda ijtimoiy mas'uliyat, jamoada ishlash, o'zaro hamkorlik va mustaqil faoliyat ko'nikmalarini shakllantirish vositasi sifatida qo'llanildi.

Dastur doirasida maktab hovlisini obodonlashtirish ishlari tashkil etildi. Ushbu faoliyat jarayonida o'quvchilar hududni tozalash, daraxt va gul ko'chatlarini ekish, sug'orish hamda atrof-muhitni asrash bilan bog'liq topshiriqlarni bajarishdi. Mazkur mashg'ulotlar bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish bilan bir qatorda, mehnat natijasiga nisbatan mas'uliyat hissini rivojlantirdi. Shuningdek, jamoaviy mehnat jarayonida o'quvchilar vazifalarni taqsimlash, bir-biriga yordam berish va umumiy maqsad sari hamkorlikda harakat qilish tajribasiga ega bo'ldilar.

Gul parvarishi bilan bog'liq mashg'ulotlar o'quvchilarning tabiatga mehr-muhabbatini oshirish, kuzatuvchanlik va sabr-toqat sifatlarini rivojlantirishga xizmat qildi. Bolalar gullarni ekish, sug'orish, parvarish qilish va ularning o'sish jarayonini kuzatish orqali muntazam mehnat qilishning ahamiyatini anglay boshladilar. Ushbu faoliyat ularda topshiriqni rejalashtirish, ishni ketma-ketlik asosida bajarish va natijani baholash ko'nikmalarining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Ustaxona ishlari mehnat ta'limining amaliy yo'nalishlaridan biri sifatida tashkil etildi. Mashg'ulotlar davomida o'quvchilar yog'och, karton, qog'oz va boshqa materiallar bilan ishlashni o'rgandilar. Buyumlar tayyorlash, ularni bezash va amaliy vazifalarni bajarish jarayonida bolalarning mayda motorikasi, harakat koordinatsiyasi, diqqat va tafakkur jarayonlari faollashdi. Bundan tashqari, ustaxona faoliyati bolalarda mehnatsevarlik, ishni oxiriga yetkazish va o'z mehnati natijasidan qoniqish hissini shakllantirdi.

Qo'l mehnati mashg'ulotlari bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish bilan bir qatorda, ijtimoiy ko'nikmalarni mustahkamlashga xizmat qildi. Turli aplikatsiyalar tayyorlash, qog'oz va matolar bilan ishlash, milliy hunarmandchilik elementlaridan foydalanish orqali o'quvchilarda estetik did, mustaqillik va o'z imkoniyatlariga ishonch hissi shakllandi. Guruhli faoliyat shaklida tashkil etilgan qo'l mehnati mashg'ulotlari bolalarni o'zaro fikr almashishga, hamkorlikda qaror qabul qilishga va natijani birgalikda baholashga o'rgatdi.

Oshxona faoliyatiga jalb etish ham ijtimoiy-hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishning muhim yo'nalishlaridan biri bo'ldi. O'quvchilar dasturxon tuzash, meva-sabzavotlarni saralash, oddiy taomlarni tayyorlash jarayonlarida ishtirok etdilar. Ushbu faoliyat bolalarda mustaqil hayot uchun zarur bo'lgan kundalik amaliy ko'nikmalarni shakllantirish bilan birga, gigiyena qoidalariga rioya qilish, mas'uliyatni his etish va mehnat madaniyatini rivojlantirishga xizmat qildi. Ayniqsa, oshxona ishlarining jamoaviy tashkil etilishi bolalarda muloqot madaniyati va o'zaro hamkorlik ko'nikmalarining rivojlanishiga yordam berdi.

Dasturda alohida o'rin egallagan jamoaviy loyiha ishlari o'quvchilarning ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirishning eng samarali vositalaridan biri sifatida namoyon bo'ldi. Loyiha faoliyati davomida bolalar umumiy maqsadni belgilash, vazifalarni taqsimlash, muammolarni birgalikda hal etish va yakuniy natijaga erishish jarayonlarida faol ishtirok etdilar. Bu esa ularda liderlik, tashabbuskorlik, mas'uliyat, o'zaro hurmat va hamkorlik kabi muhim ijtimoiy sifatlarning rivojlanishiga xizmat qildi.

Tajriba yakunida bolalarda quyidagi ijobiy o'zgarishlar kuzatildi: jamoa bilan ishlash ko'nikmalari rivojlandi; o'zaro yordam va hamkorlik darajasi oshdi; muloqot madaniyati yaxshilandi; mas'uliyat hissi shakllandi; topshiriqlarni mustaqil bajarish ko'rsatkichlari ortdi; ijtimoiy moslashuv darajasi sezilarli yaxshilandi.

Tajriba-sinov ishlari natijalari shuni ko'rsatdiki, mehnat faoliyatining turli shakllariga tizimli ravishda jalb etilgan aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarda ijtimoiy moslashuv, kommunikativ faollik, jamoada ishlash va mustaqil faoliyat ko'rsatish ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlandi. Mehnat faoliyati bolalarning jamiyatda qabul qilingan me'yor va qadriyatlarni o'zlashtirishiga, ijtimoiy munosabatlar tizimiga faol kirishishiga hamda kelgusidagi mustaqil hayotga tayyorlanishiga samarali pedagogik vosita sifatida xizmat qilishi aniqlandi. Natijalar mehnat faoliyati orqali tashkil etilgan korreksion-pedagogik ishlarning bolalar ijtimoiy kompetensiyasini rivojlantirishda samarali vosita ekanligini tasdiqladi.

Natija va muhokama. Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarda charchoq va diqqatning tarqoqligi tez kuzatiladi. Shu sababli mehnat mashg'ulotlari o'yin shaklida yoki qisqa muddatlarda (10-15 daqiqa) tashkil etilishi; doimiy tanaffuslar qilinishi; harakatli o'yinlar bilan almashinib turilishi shart. Aqliy rivojlanishida muammosi bor bolalarni mehnatga o'rgatish ularni jamiyatdan ajratib qo'ymaslik, aksincha, ularning jamiyatda o'z o'rinlarini topishlari va ijtimoiy hayotning faol ishtirokchisiga aylanishlari uchun eng kuchli vositadir.

Olingan natijalar L.S.Vigotskiy [15], A.N.Leontyev [6] va D.B.Elkoninlarning [3] faoliyat orqali rivojlanish nazariyalari bilan mos keladi. Tadqiqot mehnat faoliyati bolalarda nafaqat amaliy ko'nikmalarni, balki ijtimoiy munosabatlar tizimini ham shakllantirishini ko'rsatdi.

Tajriba natijalari shuni ko'rsatdiki, mehnat faoliyatiga muntazam jalb qilingan bolalarda tengdoshlari bilan muloqot qilish, vazifalarni taqsimlash, umumiy maqsad yo'lida hamkorlik qilish kabi ijtimoiy kompetensiyalar sezilarli darajada rivojlangan. Ayniqsa, jamoaviy mehnat faoliyatlari bolalarning ijtimoiy moslashuvi va o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishda muhim rol o'ynadi. Mazkur natijalar xalqaro tadqiqotlarda qayd etilgan mehnat terapiyasi, kasbiy tayyorgarlik va hayotiy kompetensiyalarni rivojlantirishga oid ilmiy xulosalarni ham tasdiqlaydi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Mehnat faoliyati aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishning

samarali pedagogik vositasi hisoblanadi.

Mehnat jarayonida bolalarda mas'uliyat, intizom, hamkorlik va muloqot madaniyati shakllanadi.

Jamoaviy mehnat faoliyatlari ijtimoiy moslashuv va kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mehnat faoliyatiga asoslangan korreksion-pedagogik dasturlar maxsus va inklyuziv ta'lim muassasalarida keng joriy etilishi maqsadga muvofiq.

Ishlab chiqilgan metodik tavsiyalar aqliy rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarni mustaqil hayotga tayyorlash hamda ularning jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Ayupova, M. Y. (2020). Maxsus pedagogika. Toshkent: Fan va texnologiyalar.
- [2] Dulnev, G. M. (1988). Osnovy trudovogo obucheniya vo vspomogatel'noy shkole. Moskva: Pedagogika.
- [3] Elkonin, D. B. (1989). Psixologiya igry. Moskva: Pedagogika.
- [4] Karimova, V. M. (2018). Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent: Fan.
- [5] Lebedinskiy, V. V. (2012). Narusheniya psixicheskogo razvitiya u detey. Moskva: Akademiya.
- [6] Leontyev, A. N. (2005). Deyatel'nost. Soznaniye. Lichnost. Moskva: Smysl.

